

Nová fáze regionálního rozvoje v ČR?*

JIŘÍ BLAŽEK, PAVEL CSANK**

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha

A New Phase of Regional Development in the Czech Republic?

Abstract: The article aims to identify the development phases in the process of the regional differentiation in the Czech Republic after 1989, and examines whether this differentiation trend is currently changing. The assumption the article's hypothesis is based on is that during recent development the basic 'parameters' of the principal features of the country's regional structure have been stabilized amidst the conditions of parliamentary democracy and a market economy. Unlike the first phases of socio-economic transition, when differentiating trends prevailed, a certain degree of stabilisation can now be assumed, alongside the emergence of new trends. The development of regional differences was analysed using indicators of GDP, the unemployment rate, entrepreneurial activity, and tax revenue from self-employed physical persons. The findings show that over the course of the 1990s regional differences intensified at both the mezo-regional (regional) level and the micro-regional level. It was also confirmed that at the turn of the millennium the phase of divergent regional development ended, and since that time regional differences have hovered around the same level.

Keywords: regional disparities, regional and district level, regional GDP, regional economic activity, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 945–965

1. Úvod

Cílem článku je identifikace vývojových fází procesu regionální diferenciace v České republice po roce 1989 a zjištění, zda dochází v současnosti ke změně v trendu vývoje této diferenciace.

Vývoj regionální diferenciace po roce 1989 je nezbytné hodnotit v kontextu návratu společnosti (včetně její geografické organizace) na „přirozenou“¹ trajek-

* Tento příspěvek byl zpracován s podporou výzkumného záměru MSM 0021620831 uděleného MŠMT ČR.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. RNDr. Jiří Blažek, Ph.D., Mgr. Pavel Csank, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: blazek@natur.cuni.cz, csank@centrum.cz.

¹ V období centrálně řízené ekonomiky došlo k nadměrné, pro tržní ekonomiky naprosto nepřirozené, nivelizaci regionálních poměrů.

torii socioekonomického vývoje [Hampl 2001, 2005, 2007]. V obnovených tržních podmínkách se projeví nejen rozdíly v rozvojovém potenciálu jednotlivých měst a regionů, ale i v důsledku znovu obnoveného prostoru pro aktivitu jednotlivých aktérů regionálního rozvoje [viz Blažek 2001, 2002] a díky působení celé řady diferenciačních, ale i nivelizačních procesů [blíže viz např. Blažek, Uhlíř 2002] došlo mimo jiné ke zvýšení regionálních rozdílů, které byly v předchozím období silně potlačovány.

Důsledkem celého vzájemně provázaného komplexu těchto změn došlo jednak k postupné proměně pořadí jednotlivých regionů v dosažené sociální a ekonomické úrovni a jednak k formování nerovnoměrného územního rozložení u „nových“ jevů (nezaměstnanost, zahraniční investice, progresivní terciér apod.) [Tomeš 2001; Blažek 2001, 2003; Pavlínek 2004]. Kromě obecného prohlubování rozdílů mezi regiony docházelo také k „dílčím“ poruchám v důsledku neúspěšného vývoje těch regionů, které z období centrálního plánování zdědily silně nevhodnou strukturu místní ekonomiky, zejména oblastí s vysokým zastoupením těžkého průmyslu [Dostál, Hampl 2002]. V případě těchto regionů byla navíc nevýhodná ekonomická struktura kombinována se sociálními a environmentálními problémy s následným negativním image, který ovlivňuje jak rozhodování potenciálních investorů, tak i migrační chování obyvatelstva [blíže viz Pavlínek 2005; Čermák 2001]. Druhým základním typem méně úspěšných regionů jsou venkovské, případně periferní regiony, jakkoli se tyto kategorie překrývají jen částečně.

Rozvoj, resp. obnovení, regionálních disparit v transformačním období je přirozený a žádoucí jev, při kterém dochází k zániku nepřirozené nivelizace regionálních poměrů prostřednictvím extrémní míry územní redistribuce zdrojů v období komunizmu. Rozdíly v socioekonomických, ale i environmentálních, resp. fyzickogeografických podmínkách jednotlivých regionů představují potenciál pro efektivnější územní dělbu práce, a tím i efektivnější využití zdrojů. V post-transformační fázi již nastává otázka vhodné (ve smyslu společensky žádoucí) míry regionálních rozdílů. Příliš velké rozdíly mohou ohrozit sociální a posléze politickou stabilitu [blíže viz např. Novotný 2006 nebo Evropská komise 2004]. Na druhou stranu nadměrné úsilí věnované snižování rozdílů může vést k celkové stagnaci socioekonomického rozvoje celého státu. Jelikož v rámci tržní ekonomiky působí celá řada procesů, které přispívají k prohlubování regionálních rozdílů (viz např. selektivní migrace nebo regionální drenáž v rámci bankovní soustavy²), je určitá míra regulace společensky žádoucí. Problémem však je nalezení vhodné míry rozdílů v různých sférách. V tomto kontextu definuje Molle [1997] soudržnost jako míru tolerance dané společnosti k rozdílům.

² Za regionální drenáž Gunnar Myrdal [1957] označil situaci, kdy banky sbírají volné finanční zdroje (depozita) na celém území státu, ale jejich alokace zpět do ekonomiky je výrazně selektivní, a to i regionálně [blíže viz Csank 2003].

2. Konvergence versus divergence: věčná otázka?

Otázce, je-li základní „přirozenou“ tendencí regionálního vývoje směřování ke konvergenci či divergenci, již bylo věnováno mnoho pozornosti, a to jak v jednotlivých teoriích regionálního vývoje, tak i v rámci empirických výzkumů. Rozsáhlý přehled teoretické literatury zabývající se otázkou konvergence a divergence regionálního vývoje lze nalézt např. v práci Blažek, Uhlíř [2002], aktuální přehled výsledků empirických studií poskytuje Hůlka [2006]. Cílem tohoto článku proto nebude ani diskuze koncepčních východisek jednotlivých teoretických škol, ani diskuze podmíněnosti výsledků empirických studií zvoleným metodologickým postupem (zejména se jedná o délku sledovaného období, výběr sledovaných indikátorů, včetně skutečnosti, zda se jedná o agregátní nebo dílčí ukazatele – např. míra urbanizace versus podíl domácností připojených na internet, volba řádovostní úrovně, otázka spolehlivosti a srovnatelnosti dat apod.).

Předložená studie vychází z teorie sociálně-geografického systému, která zdůrazňuje logickou nutnost proměnlivosti základní tendence vývoje regionálních rozdílů, s tím, že charakteristickým rysem vývoje regionálních rozdílů je neustálý vznik nových a nových nositelů diferenciace, zatímco u starších jevů dochází díky difuzním procesům k poklesu variability [např. Hampl 1998, 2002]. Pokud jde o vlastní obecnou interpretaci významu rozdílů v ekonomické sféře, vycházíme z díla A. Hirschmana [Hirschman 1958], který zdůraznil nezbytnost existence těchto rozdílů pro zajištění dalšího vývoje a nezastupitelnou roli rozdílů, jakožto signálního mechanismu, pro aktivitu jednotlivých typů aktérů. Na druhou stranu je zřejmé, že extrémní rozdíly mají destimulační a destabilizující účinek, a všechny vyspělé státy proto realizují celý komplex politik [viz např. Macešková 2007], které se snaží zajistit vhodnou míru rovnováhy mezi poskytnutím dostatečného prostoru pro osobní iniciativu na straně jedné a současně garantovat dostatečnou míru vzájemné solidarity. Citlivost různých společností na existenci rozdílů je přitom velmi závislá na kulturně-historickém kontextu a může se výrazně lišit i v citlivosti na rozdíly v různých sférách (ekonomika, sociální sféra, kvalita životního prostředí apod.) – viz též W. Molle [1997].

S vědomím složitosti zkoumané problematiky, která mohla být výše pouze naznačena, přistupujeme k zodpovězení základní pracovní hypotézy tohoto výzkumu. Pracovní hypotéza vychází z předpokladu, že během vývoje v uplynulých letech již došlo k nastavení základních „parametrů“ charakterizujících hlavní rysy regionální struktury ČR v podmínkách parlamentní demokracie a tržní ekonomiky. Lze proto předpokládat, že na rozdíl od prvních fází společensko-ekonomické transformace, kdy zřetelně dominovaly diferenciační tendence, v současnosti dochází ke (i) stabilizaci regionálních rozdílů, (ii) prosazení tendencí nových, (iii) a k prosazení tendencí, které byly pro svůj sekundární význam vůči převládajícím diferenciačním tendencím dosud přehlíženy.

Konkrétně tedy byly formulovány následující pracovní hypotézy:

— V průběhu 90. let minulého století došlo k zásadnímu prohloubení regionál-

- ních rozdílů na obou základních řádovostních úrovních, tj. jak na úrovni mezo-regionální (krajské), tak i na úrovni mikroregionální.
- Divergentní fáze regionálního rozvoje skončila přibližně na přelomu tisíciletí a od té doby se úroveň regionálních rozdílů již výrazně nemění.
 - Dochází však k prohlubování rozdílů jednak mezi Prahou a ostatními regiony a jednak ke zvětšování rozdílů mezi skupinou metropolitních a nemetropolitních regionů.

3. Metodický postup

Hlavním cílem článku je tedy v souladu s formulovanými hypotézami identifikace vývojových fází procesu regionální diferenciacce v České republice po roce 1989 a zjištění, zda dochází v současnosti ke změně v trendu vývoje této diferenciacce. Prvním krokem k naplnění tohoto cíle bylo shromáždění adekvátních dat za vhodné indikátory, jejichž prostřednictvím je možné sledovat vývoj regionálních rozdílů v ČR. Otázkou výběru vhodných indikátorů se zabýval např. Bachtler et al. [2000]. Pro odhalení jednotlivých fází vývoje regionální diferenciacce v relativně krátkém období (1989–2005) bylo nezbytné použít indikátory pokrývající celé sledované období. Tímto se však podstatně snížil okruh potenciálních indikátorů. Kromě pokrytí celého (nebo alespoň rozhodující části) sledovaného období je nezbytné, aby byl daný indikátor během celého období získáván porovnatelnou metodikou.

Účelem tohoto článku není sledovat a pak porovnávat vývoj regionálních rozdílů prostřednictvím co možná nejširšího souboru indikátorů pokrývajících různé oblasti socioekonomické reality. Takový přístup by vedl k nahromadění velkého množství výsledků, s velmi odlišnou reprezentativností, resp. významem. Proto byl zvolen menší počet indikátorů, které mají komplexnější charakter, a mohou tak podchytit základní tendence vývoje v jednotlivých sférách.

Z tohoto hlediska je proto vhodným indikátorem zejména míra nezaměstnanosti reflektující nejen charakter ekonomické situace v regionu, ale je současně i indikátorem sociální kvality obyvatelstva. Vzhledem k potřebě podrobného regionálního členění bylo možné použít pouze registrovanou míru nezaměstnanosti. Pro tento indikátor jsou k dispozici údaje za období 1990–2005. Ačkoliv se v roce 2004 změnila metodika sběru dat za tento indikátor, určitá porovnatelnost je zachována, protože pro rok 2004 jsou dostupná data získaná prostřednictvím staré i nové metodiky. V empirické části pracujeme proto pro rok 2004 se dvěma variantami (2004a = původní metodika, 2004b = nová metodika). Za každý rok je použita registrovaná míra nezaměstnanosti k 31. 12. daného roku.

Registrovaná míra nezaměstnanosti je publikována pouze za okresy a kraje. Pro potřeby tohoto článku však pracujeme také s metropolitními regiony (viz níže), za něž byla míra nezaměstnanosti získána prostřednictvím váženého průměru za okresy, z nichž se tyto územní celky skládají (viz níže). Vahou v tomto

případě je počet ekonomicky aktivních obyvatel. Počet obyvatel by byl značně nepřesný, protože míra nezaměstnanosti je úzce spjata právě s ekonomicky aktivními. Nicméně data za ekonomicky aktivní v okresech jsou dostupná pouze ze sčítání. Proto byla využita data za roky 1991 a 2001. Změny ve vymezení okresů, ke kterým došlo v průběhu sledovaného období, byly zohledněny.

Dalším zvoleným indikátorem je míra podnikatelské aktivity. Ta je založena na datech za počet registrovaných fyzických osob podnikatelů (FOP) k platbě DPH a je definována jako počet registrovaných FOP na 1000 obyvatel. Výstižnější by byla relace k ekonomicky aktivním obyvatelům, to však není možné v důsledku nedostupnosti regionálně členěných dat za ekonomicky aktivní pro celé sledované období. Výhodou tohoto indikátoru proti pouhému počtu fyzických osob podnikatelů je skutečnost, že do značné míry eliminuje živnostníky, kteří nevykonávají žádnou nebo jen omezenou činnost, a ty fyzické osoby – podnikatele, kteří jsou de facto zaměstnanci, ale nemají pracovní poměr (tzv. švarc systém). Kombinací výsledků za tyto indikátory lze získat poměrně věrohodný obraz o stavu i vývoji regionální diferenciace na obou sledovaných řádovostních úrovních. Posledním indikátorem je výnos daně z příjmu FOP na obyvatele. Tento indikátor lépe vystihuje ekonomickou výkonnost regionu, nicméně data jsou dostupná pouze pro roky 2002–2005. Proto je tento indikátor použit jako doplňkový pro hodnocení současného období.

Ačkoliv uvedené indikátory postihují především ekonomickou sféru, lze vzhledem k jejich relativně komplexní povaze předpokládat, že do určité míry odrážejí také sociální a jiné podmínky v regionech. Podrobná data za indikátory postihující komplexněji sociální sféru nejsou za potřebné období dostupná. Také proto se autoři zaměřili na nalezení vývojových trendů z hlediska ekonomické diferenciace regionů.

Adekvátní analýza vývojových trendů regionálních rozdílů musí vycházet ze skutečnosti, že existuje více řádovostních úrovní geografické organizace společnosti [viz Hampl 1998]. Rozdíl mezi jednotlivými úrovněmi spočívá jednak v působnosti odlišného spektra aktérů regionálního rozvoje, jednak v odlišnosti jevů a procesů, které jsou v územních jednotkách dané řádovostní úrovně relativně uzavřeny. Vzhledem k této odlišnosti může na různých řádovostních úrovních docházet k protichůdným tendencím ve vývoji regionálních rozdílů. Hodnocení dosažené úrovně i vývoje regionální diferenciace proto musí být provedeno na více řádovostních úrovních. Analýza vývoje regionální diferenciace v České republice byla proto provedena na mezoregionální a mikroregionální úrovni. Z existujících územních jednotek jsou mezoregionální úrovní nejbližše kraje (VÚSC). Sledování na této úrovni představuje především určitý vstup a srovnávací bázi pro podrobnější hodnocení na mikroregionální úrovni. Pražský a Středočeský kraj představují oproti ostatním krajům zcela nesrovnatelné jednotky, protože se v prvním případě jedná o samotné jádro regionu, zatímco ve druhém případě pouze o jeho zázemí. Z tohoto důvodu je na úrovni krajů hodnoceno pouze 13 jednotek, protože Pražský a Středočeský kraj byly sloučeny do jednotky nazvané Střední Čechy.

Na mikroregionální úrovni je sledováno 66 jednotek. Ty jsou vytvořeny na základě okresů. Většina jednotek je tvořena jedním okresem. Jednotky jsou rozděleny na metropolitní a nemetropolitní. Metropolitní regiony jsou vymezeny dle Hampla [Hámpel 2001]. Městské okresy jsou sloučeny s příslušnými venkovskými okresy (s výjimkou okresu Plzeň-jih). Dále pak jsou sloučeny okresy Ústí nad Labem, Teplice, Most a Chomutov do tzv. Severočeského metropolitního regionu, okresy Ostrava-město, Karviná a Frýdek Místek do Ostravského metropolitního regionu. Dále jsou sloučeny okresy Liberec s Jabloncem nad Nisou a Karlovy Vary se Sokolovem. Celkem je tedy pracováno se 12 metropolitními regiony. Sedm metropolitních regionů je vytvořeno výše uvedeným slučováním okresů. Zbývajících pět metropolitních regionů je tvořeno okresy následujících krajských center: České Budějovice, Hradec Králové, Pardubice, Olomouc a Zlín. Všechny ostatní okresy představují nemetropolitní regiony. Jihlava je jediným krajským centrem, jehož okres je zařazen mezi nemetropolitní regiony.

Velikost regionálních rozdílů je měřena prostřednictvím směrodatné odchylky a variačního koeficientu [viz Blažek 1996]. Nelze jednoznačně říci, která z těchto měř variability má lepší vypovídací schopnost. Variační koeficient je relativní měrou variability, a nemůže tak podchytit faktickou závažnost (význam) existujících rozdílů. Prostřednictvím variačního koeficientu můžeme dostat stejnou míru variability u dvou souborů regionů, jejichž průměrná hodnota se diametrálně liší (stejná hodnota míry variability má však zcela odlišný význam při 3% míře nezaměstnanosti v rámci daného státu než při 10% míře nezaměstnanosti). Naopak směrodatná odchylka je absolutní měrou variability. Její hodnota se při stejné míře variability (měřené variačním koeficientem) souboru regionů zvyšuje s celkovou úrovní sledovaného jevu v rámci celku.

Z uvedeného vyplývá, že nejvhodnějším přístupem je použití obou uvedených měř variability a citlivá interpretace dosažených hodnot v jejich vzájemném kontextu. Jak míra nezaměstnanosti, tak počet FOP registrovaných k DPH i daňové výnosy na obyvatele se v České republice během sledovaného období podstatně zvýšily, což jen potvrzuje potřebu vzájemné kombinace obou uvedených měř variability. Variační koeficient navíc umožňuje porovnávat úroveň variability mezi různými jevy v rámci daného roku.

Pokud usilujeme o identifikaci jednotlivých trendů ve vývoji regionální diferenciace, nestačí sledovat pouze míry variability souborů sledovaných regionů. Otázkou je, jakou situaci budeme považovat za zvýšení nebo snížení regionálních rozdílů. Pokles variability (tzn. snížení hodnot směrodatné odchylky, resp. variačního koeficientu) mezi regiony je označován termínem delta-konvergence [viz např. Barro, Sala-i-Martin 1995]. Delta-konvergence je tedy situace, kdy dochází ke snížení průměrné odchylky hodnot v jednotlivých regionech od průměrné hodnoty souboru regionů. Nicméně k poklesu variability může dojít i v případě zvýšení variačního rozpětí souboru. Proto se v tomto článku zaměřujeme na tzv. beta-konvergenci. V obecné rovině se jedná o situaci, kdy ekonomicky nejzaostalejší regiony (regiony s nejnižším HDP na obyvatele) vykazují vyšší přírůstek reálného HDP než regiony vyspělejší (tzn. s vyšším HDP na obyvatele).

V tomto článku však používáme především míru nezaměstnanosti. Ta odráží především výhodnost, resp. úroveň přizpůsobení ekonomické struktury současným podmínkám. Má však charakter strukturální charakteristiky regionu. Proto nelze sledovat procentuální změnu míry nezaměstnanosti, ale absolutní změnu míry nezaměstnanosti. Beta-konvergenci/divergenci proto zjišťujeme tak, že sledujeme korelaci mezi absolutní změnou míry nezaměstnanosti v daném roce a dosaženou mírou nezaměstnanosti na konci předchozího roku. Pozitivní korelace pak indikuje probíhající beta-divergenci, zatímco negativní korelace beta-konvergenci. Vymezení jednotlivých fází vývoje regionální diferenciace je prováděno posouzením na základě obou hodnocení, tj. jak vývoje variability, tak i získaných výsledků zaměřených na odhalení beta-konvergence, resp. beta-divergence.

4. Regionální rozdíly v České republice

Vývoj regionálních rozdílů v České republice po roce 1989 je třeba hodnotit v kontextu přechodu země od totalitní společnosti s centrálně řízenou ekonomikou k demokratické společnosti s tržním hospodářstvím. Než se však podrobněji zaměříme na vývoj regionální diferenciace, je třeba podat základní obraz současného stavu regionálních rozdílů. Vzhledem k omezenému prostoru tohoto článku je tento základní obraz dosažené regionální diferenciace podán pouze na úrovni krajů. Vývojové tendence jsou však níže sledovány na více řádovostních úrovních.

Tabulka 1 podává základní informaci o existujících rozdílech mezi kraji v ČR z hlediska dosaženého HDP na obyvatele a míry nezaměstnanosti. Pro srovnání je zde prezentován také stav regionálních disparit v roce 1995 a 2000.³ Hodnoty prezentované v tabulce představují relativizované hodnoty HDP na obyvatele a míry nezaměstnanosti vůči hodnotě za celou ČR (ČR = 100). Variční koeficient udává míru variability mezi kraji. Ta je počítána pouze pro 13 jednotek. Praha a Středočeský kraj byly sloučeny pod názvem Střední Čechy (viz metodická část), ostatní jednotky odpovídají stávajícím krajům (VÚSC). Pro všechny jednotky dále používáme pouze pojem kraje. Míra variability je měřena jednak pro soubor 13 krajů (Vk1), ale také pro soubor 12 krajů (Vk2) bez Středních Čech.

V případě HDP na obyvatele vidíme, že se míra variability mezi kraji mezi lety 1995 a 2004 významně zvýšila. Nicméně, ke zvýšení míry variability došlo již mezi lety 1995 a 2000. Mezi lety 2000 a 2004 se úroveň variability téměř nezměnila. Porovnáním dvou sledovaných varičních koeficientů pro HDP na obyvatele zjistíme, že poměrně vysoká variabilita mezi kraji je dána zásadním rozdílem

³ Srovnání regionálního HDP za delší časové období je třeba považovat za do značné míry orientační v důsledku různých metodických nedostatků, kterými je tento indikátor provázen. Proto také není vhodné konstruovat složitější srovnávací charakteristiky a zabývat se dílčími posuny v hodnotách mezi uvedenými časovými horizonty.

Tabulka 1. Regionální rozdíly v České republice na úrovni krajů

Kraj	HDP na obyvatele (ČR = 100)			Index vývoje HDP na obyvatele	Registrovaná míra nezaměstnanosti (ČR = 100)		
	1995	2000	2004		1995	2000	2005
Střední Čechy	132,1	150,7	149,9	135,1	47,4	46,3	52,8
<i>Praha</i>	171,2	199,4	201,8	136,3	10,3	38,6	36,0
<i>Středočeský</i>	89,6	97,8	93,6	133,7	89,7	57,0	70,8
Jihočeský	91,4	89,3	89,0	119,0	68,7	66,2	75,2
Plzeňský	98,4	95,3	92,6	114,6	74,8	73,3	72,4
Karlovarský	94,0	83,0	79,9	102,0	72,8	90,7	115,8
Ústecký	97,7	83,4	84,5	103,2	200,1	183,8	173,5
Liberecký	87,0	86,1	81,5	104,3	85,6	73,4	86,5
Královéhradecký	89,9	91,3	90,2	122,1	68,8	66,8	82,5
Pardubický	89,0	85,5	85,1	118,8	93,3	89,3	93,7
Vysočina	89,1	88,6	86,5	122,2	117,3	85,0	92,6
Jihomoravský	92,5	90,2	93,9	120,9	101,7	106,5	115,2
Olomoucký	82,0	77,7	78,0	116,4	149,0	135,2	120,0
Zlínský	90,6	84,3	82,2	110,5	83,4	92,5	104,4
Moravskoslezský	86,8	78,0	82,1	112,3	174,9	172,0	160,2
Vk1	17,9	27,7	27,2	X	44,2	40,5	32,9
Vk2	4,9	6,2	5,9	X	38,9	37,3	29,1

Zdroj: Regionální národní účty, ČSÚ. MPSV ČR.

mezi Středními Čechami (cca 150 % národního průměru) na jedné straně a ostatními kraji na straně druhé. Tento rozdíl je ještě mnohem vyšší, pokud sledujeme všech 14 krajů. Zásadní charakteristikou regionálních rozdílů v ekonomické produkci na hlavu je tedy (super)dominance Prahy (více než 200 % národního průměru), zatímco diferenciací mezi ostatními kraji je velmi malá (viz hodnota Vk2). Zajímavostí je také skutečnost, že Praha zvyšuje průměrnou hodnotu HDP na obyvatele ČR natolik, že žádný jiný kraj již této hodnoty nedosahuje.

Pokud porovnáme rok 2004 s rokem 1995, zjistíme, že dominance Prahy se podstatně zvýšila, čímž došlo k poklesu relativních hodnot u většiny ostatních krajů. Nízká míra variability v souboru krajů bez Prahy je dána skutečností, že kraje s nejvyšší produkcí na obyvatele na počátku transformace (zejména Ústecký, Karlovarský a Moravskoslezský kraj) prodělaly v transformačním období

nejhlubší propad. Existenci velmi malých rozdílů v dosažené úrovni HDP na obyvatele mezi kraji bez Prahy je však třeba nahlížet v dynamické perspektivě. Z hlediska vývoje HDP na obyvatele mezi lety 1995 a 2004 jsou podstatně vyšší rozdíly (viz tabulku 1). Pokud tyto rozdíly v dynamice vývoje ekonomické produkce budou dále přetrvávat, stávající malé rozdíly v dosažené úrovni HDP na obyvatele mezi kraji bez Prahy se mohou poměrně rychle zvyšovat.

Variabilita registrované míry nezaměstnanosti mezi kraji je podstatně vyšší. Na rozdíl od ekonomické produkce na obyvatele jsou v tomto případě vysoké rozdíly i v souboru 12 krajů bez Prahy. Hodnoty variačních koeficientů ukazují na pokles variability mezi lety 1995 a 2005, nicméně k tomuto došlo v kontextu podstatného zvýšení míry nezaměstnanosti na národní úrovni. Jinými slovy absolutní velikost rozdílů v míře nezaměstnanosti mezi kraji se zásadně zvýšila (podrobněji viz níže).

Dosažená struktura regionálních rozdílů se tedy vyznačuje následujícími hlavními charakteristikami: (i) Praha představuje (super)dominantní metropolitní region vyznačující se zhruba dvojnásobně nadprůměrným objemem ekonomické produkce na obyvatele a nejnižší mírou nezaměstnanosti mezi kraji ČR. Ačkoliv se variabilita mezi roky 2000 a 2004/2005 mírně snížila, dominance Prahy se dále mírně zvýšila. Z významu Prahy těží nejen Středočeský kraj, ale celé Čechy. (ii) Vedle Prahy jsou relativně úspěšnými regiony především kraje Královéhradecký, Jihočeský a Plzeňský, které buď mírně překračují, nebo se blíží hranici 90 % ČR. Tyto kraje se vyznačují podprůměrnou mírou nezaměstnanosti a dosáhly poměrně významného zvýšení ekonomické produkce mezi lety 1995 a 2004. (iii) Jihomoravský, Liberecký, Pardubický kraj a kraj Vysočina představují vnitřně poměrně výrazné heterogenní regiony. Postavení Jihomoravského kraje z hlediska ekonomické produkce na obyvatele způsobuje relativně úspěšné Brno, nicméně zbývající části kraje patří spíše mezi zaostávající regiony (např. Znojensko, Břeclavsko ad.). Silně heterogenní je také kraj Vysočina, kde např. okres Třebíč vykazuje cca čtyřikrát vyšší míru nezaměstnanosti než okres Pelhřimov. U dalších dvou uvedených krajů není vnitřní polarizace tak výrazná. (iv) Poslední skupinu regionů tvoří zaostávající kraje. Zde je třeba však odlišit kraje zaostávající (Olomoucký a Zlínský – viz tabulku 1) od krajů strukturálně postižených (Ústecký, Ostravský a Karlovarský), které se dlouhodobě vyznačují podstatně vyšší mírou nezaměstnanosti. Příčiny zaostávání i možnosti jeho řešení se mezi těmito skupinami značně liší.

4.1 Vývoj regionálních rozdílů v České republice

Základní obraz regionálních rozdílů mezi kraji ČR podaný výše je nezbytným úvodem k hlavním cílům tohoto článku, kterými jsou nalezení hlavních fází vývoje regionální diferenciace v ČR a zejména zjištění, zda v současnosti dochází ke změně trendu vývoje regionálních rozdílů.

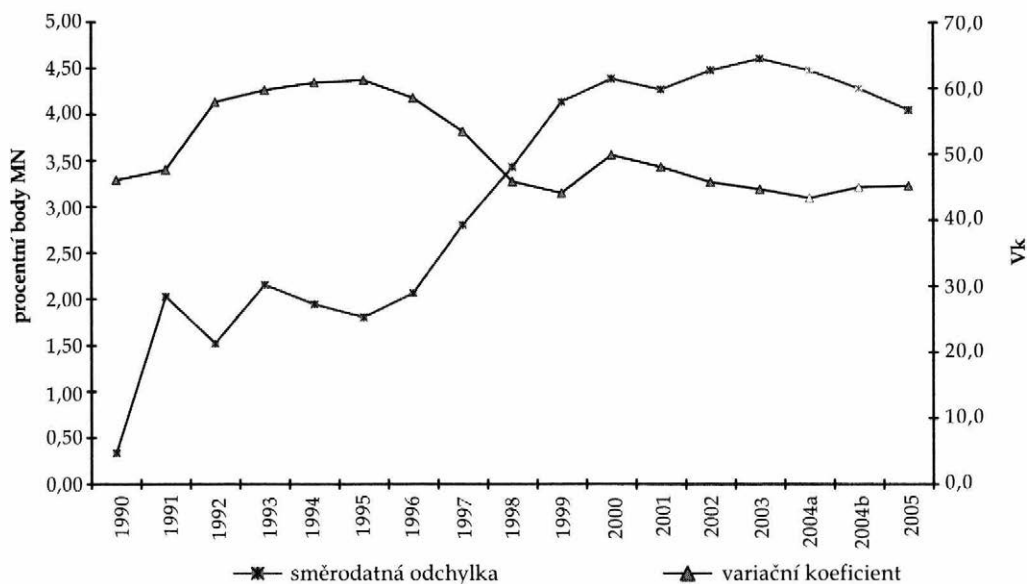
4.1.1 Vývoj regionálních rozdílů v České republice na úrovni krajů

Hlavními používanými socioekonomickými ukazateli pro sledování regionální diferenciace jsou míra nezaměstnanosti a dosažený objem ekonomické produkce na obyvatele [viz např. Evropská komise 2004]. Vzhledem ke skutečnosti, že míra nezaměstnanosti závisí na tempu ekonomického růstu a nikoliv nutně na dosažené ekonomické úrovni, může se prostorový vzorec regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti podstatně lišit od vzorce regionálních rozdílů v dosaženém objemu ekonomické produkce na obyvatele.

Vývoj regionální diferenciace v míře nezaměstnanosti na úrovni krajů je prezentován prostřednictvím grafu 1. Graf zobrazuje vývoj hodnot směrodatné odchylky a variačního koeficientu (Vk) registrované míry nezaměstnanosti (MN). Vzhledem k několikanásobnému nárůstu míry nezaměstnanosti ve sledovaném období lze hodnocení regionální diferenciace provést pouze kombinací obou uvedených měr variability.

Vývoj regionální diferenciace v míře nezaměstnanosti je třeba interpretovat v kontextu vývoje nezaměstnanosti na úrovni České republiky. Na národní úrovni můžeme identifikovat tři hlavní fáze vývoje míry nezaměstnanosti. V první fázi do roku 1995 absentuje jasný trend ve vývoji nezaměstnanosti. Na počát-

Graf 1. Vývoj variability registrované míry nezaměstnanosti mezi kraji ČR

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Poznámka: Praha je sloučena se Středočeským krajem do jedné jednotky (viz metodika). V roce 2004 byla zavedena nová metodika výpočtu registrované MN (2004b).

ku tohoto období nezaměstnanost vznikla jako „nový“ fenomén inherentní tržní ekonomice. Střídavý růst a pokles míry nezaměstnanosti při celkově velmi nízké úrovni nezaměstnanosti před rokem 1996 je z části důsledkem zvoleného způsobu ekonomické transformace. „Abnormálně“ nízká míra nezaměstnanosti ve srovnání s okolními transformujícími se zeměmi byla spojována s opožděným průběhem restrukturalizace ekonomiky jako důsledkem zvolené strategie změny vlastnických struktur v ekonomice [Jonáš 2000; Mlčoch 1997 ad.] Přes velmi nízkou úroveň nezaměstnanosti na národní úrovni se již v roce 1991 vytvořily poměrně výrazné regionální rozdíly (rozpětí mezi krajem s nejvyšší a nejnižší mírou nezaměstnanosti činilo 4,4 procentního bodu). Hodnota variačního koeficientu se do roku 1995 dále zvýšila (44,2 v roce 1995 – viz graf 1) při mírném poklesu hodnoty směrodatné odchylky (1,32 %). Uvedené hodnoty míry variability spolu s celkovou úrovní nezaměstnanosti na národní úrovni ukazují, že navzdory vysoké absolutní variabilitě souboru 13 krajů (viz graf 1) regionální rozdíly v míře nezaměstnanosti nepředstavovaly tak závažný problém jako v současnosti (nejvyšší nezaměstnanost v roce 1995 vykazoval Ústecký kraj – 5,8 %; 7,1 % dle metodiky VŠPS).

Druhou fází vývoje regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti lze vymezit lety 1996 až 2000. V tomto období dochází jak k rapidnímu růstu míry nezaměstnanosti na národní úrovni (z 3,5 % na 8,8 %), tak k výraznému prohloubení regionálních rozdílů, což indikuje zvýšení hodnoty směrodatné odchylky z 1,32 % na 3,54 % (viz graf 1). Variační koeficient sice mírně poklesl, ale jeho hodnota (40,5 v roce 2000) přesto signalizuje velmi vysokou absolutní variabilitu mezi kraji. Usuzovat na divergentní tendenci vývoje regionálních rozdílů však nelze pouze ze samotného růstu míry variability. Tabulka 2 zobrazuje hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu, který měří závislost mezi absolutním nárůstem míry nezaměstnanosti v daném roce a dosaženou mírou nezaměstnanosti na konci předchozího roku. V případě signifikantní korelace jsou hodnoty uvedeny

Tabulka 2. Beta-konvergence/divergence na úrovni krajů ČR – registrovaná míra nezaměstnanosti

Rok	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Pearson. koef. korelace	0,685	-0,778	0,679	-0,324	-0,303	0,760	0,850	0,858
Pokračování								
Rok	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2000/1995
Pearson. koef. korelace	0,756	0,625	-0,430	0,154	0,429	-0,471	-0,609	0,906

Zdroj: Vlastní výpočty autorů na základě dat Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

Poznámka: Kurzivou je zvýrazněna statisticky významná korelace na hladině 95 %.

tučně. Silná pozitivní korelace v letech 1996–2000 ukazuje, že nejvyššího absolutního zvýšení míry nezaměstnanosti v tomto období každoročně dosahovaly kraje s nejvyšší mírou nezaměstnanosti. Tato skutečnost potvrzuje existenci divergentního trendu vývoje regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti v období 1996–2000.

Období od roku 2001 do současnosti lze považovat za třetí fázi vývoje regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti v ČR. Předchozí divergentní fáze regionální diferenciace skončila (viz tabulku 2). Hodnoty směrodatné odchylky se od roku 2001 výrazněji nemění. Nevýrazný pokles u variačního koeficientu je dán mírným zvýšením míry nezaměstnanosti na národní úrovni. Celkově lze období od roku 2001 považovat za stagnační. Vzhledem k opoždění reálné restrukturalizace ekonomiky lze předpokládat, že předchozí divergentní fáze regionálního rozvoje (1996–2000) byla pouze pokračováním/vyvrcholením procesu obnovy regionálních rozdílů po skončení období umělé nivelizace regionálních poměrů v období komunizmu.

Přestože velikost změn v míře variability od roku 2001 do současnosti nelze srovnat se změnami, ke kterým došlo v průběhu divergentní fáze regionální diferenciace, lze období po roce 2001 vnitřně rozdělit. Vzhledem k velikosti změn v tomto období však nelze hovořit o fázích. Do roku 2003 dochází nadále k mírnému zvyšování variability mezi kraji, nicméně již nedochází k tzv. beta-divergenci⁴ (viz tabulku 2). Beta-divergence nebyla potvrzena ani za celé období 2001–2003. I tato skutečnost poukazuje na konec předchozího trendu, přičemž mírné zvyšování variability mezi kraji lze interpretovat spíše jako „usazování“ územního vzorce regionálních rozdílů vzniklých v průběhu divergentní fáze 1996–2000. Mírné zvýšení variability při absenci beta-divergence v letech 2001 až 2003 ukazuje na určitou polarizaci uvnitř souboru krajů. Nejvyššího růstu míry nezaměstnanosti v tomto období dosáhly kraje Liberecký (3,0 procentního bodu), Karlovarský (2,6 procentního bodu) a Zlínský (2,5 procentního bodu).

Kraje představují relativně velké územní celky a rozdělení území ČR na 14 jednotek není zcela vhodné pro hodnocení tendencí regionálního vývoje. Proto je největší pozornost v tomto článku věnována vývoji regionální diferenciace na mikroregionální úrovni. Na úrovni mikroregionů bude navíc zvlášť sledován vývoj rozdílů v rámci skupiny metropolitních regionů. Právě toto sledování lze vzhledem k vymezení metropolitních areálů (viz metodika) vnímat do určité míry jako reprezentativní i pro úroveň krajů.

⁴ Beta-divergence je v případě míry nezaměstnanosti situace, kdy nejvyššího absolutního zvýšení míry nezaměstnanosti za dané období dosahují ty regiony, které na počátku daného období vykazovaly nejvyšší míru nezaměstnanosti.

4.1.2 Vývoj regionálních rozdílů v České republice na úrovni mikroregionů

Vývoj regionální diferenciace na mikroregionální úrovni je proto sledován opět prostřednictvím registrované míry nezaměstnanosti, čímž bude možno porovnat soulad vývoje regionální diferenciace na této úrovni s vývojem na úrovni krajů. Dalším použitým indikátorem je počet registrovaných fyzických osob podnikatelů k DPH na 1000 obyvatel. Tento indikátor určitým způsobem podchycuje míru podnikatelské aktivity, a může tak částečně nahradit neexistující data za objem ekonomické produkce na obyvatele na úrovni mikroregionů. Data pro tento indikátor jsou dostupná pro období 1993 až 2005. Pro získání podrobnější informace o vývoji regionální diferenciace v posledních několika letech je použit také

Tabulka 3. Vývoj variability registrované míry nezaměstnanosti mezi mikroregiony ČR

		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Mikroregiony celkem	SO	0,34	2,03	1,52	2,16	1,94	1,81	2,07	2,81	3,43
	Vk	46,0	47,6	57,9	59,7	60,8	61,2	58,5	53,4	45,9
Metropolitní regiony	SO	0,26	1,61	1,20	1,97	2,08	2,02	2,36	3,26	4,08
	Vk	35,60	50,91	65,11	73,70	80,03	80,34	78,09	70,83	58,92
Metropolitní regiony bez Prahy	SO	0,29	1,38	0,95	1,64	1,80	1,75	2,03	2,66	3,34
	Vk	36,97	35,87	39,40	46,40	51,70	52,09	49,97	43,75	37,96
Nemetropolitní regiony	SO	0,40	1,82	1,41	1,93	1,61	1,46	1,73	2,31	2,81
	Vk	54,20	34,27	41,75	42,80	42,60	43,19	43,75	39,90	35,41
Pokračování										
		1999	2000	2001	2002	2003	2004a	2004b	2005	
Mikroregiony celkem	SO	4,14	4,39	4,27	4,48	4,61	4,48	4,28	4,05	
	Vk	44,1	49,9	48,1	45,8	44,7	43,4	45,0	45,2	
Metropolitní regiony	SO	5,06	5,25	5,13	5,40	5,64	5,52	5,25	4,91	
	Vk	56,36	60,97	59,02	56,60	55,92	55,15	57,57	57,61	
Metropolitní regiony bez Prahy	SO	4,31	4,81	4,54	4,64	4,84	4,86	4,60	4,21	
	Vk	38,58	44,95	41,90	39,03	38,62	39,43	40,58	39,49	
Nemetropolitní regiony	SO	3,29	3,64	3,56	3,74	3,76	3,63	3,49	3,36	
	Vk	34,03	40,99	39,75	37,85	36,23	34,66	35,77	36,29	

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Poznámka: SO – směrodatná odchylka; Vk – variační koeficient. Praha je sloučena se Středočeským krajem do jedné jednotky (viz metodiku). V roce 2004 byla zavedena nová metodika výpočtu registrované MN (2004b).

indikátor výnosů daně z příjmu fyzických osob z podnikání na obyvatele. Tento indikátor také do určité míry nahrazuje neexistující údaje za objem ekonomické produkce na obyvatele a doplňuje informaci získanou indikátorem registrací k DPH. Data pro tento indikátor jsou však dostupná pouze za období 2002 až 2005. Porovnáním identifikovaných fází regionální diferenciace za jednotlivé indikátory získáme podrobnější obraz o vývoji regionálních rozdílů v České republice.

Tabulka 3 zobrazuje vývoj variability registrované míry nezaměstnanosti mezi mikroregiony v období 1990 až 2005. Kromě základního souboru 66 mikroregionů je míra variabilita sledována zvlášť také pro metropolitní a nemetropolitní regiony (pro vymezení regionů viz metodika). V rámci metropolitních regionů je odděleně sledována variabilita mezi metropolitními regiony bez Prahy.

Výše odhalené tři hlavní fáze vývoje regionální diferenciace na úrovni krajů jsou zřetelně prokazatelné také na mikroregionální úrovni. Prvotní nárůst nezaměstnanosti mezi lety 1990 a 1991 byl z územního hlediska vysoce nerovnoměrný. V některých okresech vzrostla míra nezaměstnanosti ze zhruba jednoho procenta na konci roku 1990 i na sedm a více procent (např. Bruntál, Šumperk, Třebíč, Vsetín, Příbram ad.). Až do roku 1995 nedochází k jednoznačné tendenci vývoje regionálních rozdílů. Střídavý pokles a růst variability je provázen mírným poklesem již tak nízké míry nezaměstnanosti na národní úrovni. Stejně jako na úrovni krajů, lze mezi roky 1996 a 2000 jasně identifikovat silně divergentní fázi vývoje regionální diferenciace, jejíž důvody již byly komentovány výše. Od roku 2001 do roku 2003 je pak patrná stagnace, při níž došlo k usazení a velmi mírnému prohloubení vzniklých rozdílů. V letech 2004 a 2005 došlo k mírnému snížení směrodatné odchylky a signifikantní korelace v tabulce 4 naznačuje, že docházelo k situaci tzv. beta-konvergence. Jinými slovy nejvyššího absolutního poklesu míry nezaměstnanosti dosáhly mikroregiony s nejvyšší mírou nezaměstnanosti⁵ na konci roku 2003, resp. 2004. Pokles variability byl sice poměrně malý, ale v roce 2005 tento pokles zrychlil. Nicméně pouze analýza dat, které v současnosti ještě nejsou k dispozici, bude moci potvrdit, že se skutečně jedná o nový trend, tj. o konvergenční fázi vývoje regionální diferenciace v ČR, nebo bude velikost regionálních rozdílů spíše stagnovat, resp. jen mírně oscilovat kolem současné hladiny.

Pokud sledujeme odděleně vývoj diferenciace uvnitř skupin metropolitních a nemetropolitních regionů, zjistíme určité rozdíly v průběhu jednotlivých fází. V případě metropolitních regionů nelze tak jednoznačně identifikovat počátek divergentní fáze. Srovnáme-li obě skupiny regionů, vidíme, že v případě metropolitních regionů dochází ke kontinuálnímu růstu směrodatné odchylky již od roku 1992. Přerušení jejího růstu v roce 1995 nelze vzhledem k minimální změně

⁵ K 31. 12. 2005 vykazovaly nejvyšší míru registrované nezaměstnanosti okresy Most (21,2), Karviná (18,6), Jeseník (16,9), Teplice (16,8) a Bruntál (15,9). Naopak nejnižší míra registrované nezaměstnanosti byla v pražských okresech (2,5–3,2) a dále v okresech Mladá Boleslav (3,8) a České Budějovice (4,6).

Tabulka 4. Beta-konvergence/divergence na úrovni mikroregionů ČR – MN

Rok	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Mikroregiony celkem	0,481	-0,674	0,476	-0,576	-0,345	0,359	0,652	0,479
Metropolitní regiony	0,586	-0,678	0,674	0,354	-0,067	0,840	0,922	0,820
Nemetropolitní regiony	0,552	-0,639	0,504	-0,643	-0,419	0,211	0,553	0,425
Pokračování								
Rok	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
Mikroregiony celkem	0,582	0,461	-0,233	0,184	-0,011	-0,303	-0,368	
Metropolitní regiony	0,782	0,399	-0,321	0,351	0,535	-0,301	-0,576	
Nemetropolitní regiony	0,421	0,475	-0,213	0,148	-0,123	-0,31	-0,343	

Zdroj: Vlastní výpočty autorů na základě dat Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

Poznámka: Kurzivou je zvýrazněna statisticky významná (95 %) korelace.

směrodatné odchylky považovat za vážnější narušení trendu. Naopak v případě nemetropolitních regionů dochází v letech 1992 až 1995 k jasně proměnlivému vývoji regionální diferenciace. Z uvedeného lze předpokládat, že v rámci metropolitních regionů byla divergentní fáze regionálního rozvoje nastartována o několik let dříve ve srovnání se skupinou nemetropolitních regionů. Tato skutečnost je patrná, i pokud ze skupiny metropolitních regionů vyloučíme metropolitní region Prahy.

Data z tabulky 4 dále naznačují dřívější ukončení divergentní fáze ve skupině metropolitních regionů. Beta-divergence ve skupině metropolitních regionů končí o rok dříve než v případě nemetropolitních regionů. Naopak v případě identifikované beta-konvergence na samotném konci hodnoceného období lze konstatovat, že beta-konvergence se dříve objevuje ve skupině nemetropolitních regionů. Výsledky na mikroregionální úrovni za míru nezaměstnanosti potvrzují existenci tří hlavních fází vývoje regionální diferenciace v České republice. Tyto výsledky ukazují, že v případě míry nezaměstnanosti se tendence vývoje regionálních rozdílů na mikroregionální a mezuregionální úrovni neliší. Výsledky na mikroregionální úrovni však naznačují určitý časový rozdíl v nástupu jednotlivých fází mezi skupinami metropolitních a nemetropolitních regionů. Podívejme se nyní na vývoj regionální diferenciace z hlediska dalších sledovaných jevů.

Tabulka 5 zobrazuje vývoj variability míry podnikatelské aktivity v ČR na mikroregionální úrovni v letech 1994 až 2005. Podnikatelská aktivita je vyjádřena počtem fyzických osob podnikatelů registrovaných k platbě DPH na 1000

Tabulka 5. Vývoj variability míry podnikatelské aktivity mezi mikroregiony ČR

		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Regiony celkem	SO	2,4	3,0	3,4	3,8	4,2	4,4	4,6	4,7	4,9	5,0	5,1	5,2
	Vk	15,3	15,4	15,6	15,9	16,3	16,6	17,1	17,3	17,6	18,0	18,3	17,5
Metropolitní regiony	SO	2,9	3,6	4,2	4,7	5,0	5,3	5,6	5,7	5,8	5,9	6,1	6,3
	Vk	17,8	18,3	18,5	18,9	19,4	19,8	20,4	20,6	21,0	21,4	21,8	21,0
Metropolitní r. (bez Prahy)	SO	2,9	3,7	4,4	4,9	5,3	5,5	5,7	5,7	5,8	5,7	5,9	5,8
	Vk	18,8	19,8	20,5	21,1	21,5	21,9	22,4	22,2	22,4	22,3	23,2	21,1
Nemetropolitní regiony	SO	1,9	2,2	2,5	2,9	3,2	3,3	3,5	3,7	3,8	3,9	4,0	4,0
	Vk	12,0	11,6	11,7	12,1	12,5	12,8	13,3	13,6	13,8	14,2	14,5	13,5

Zdroj: vlastní výpočty autorů na základě interních materiálů Ministerstva financí ČR.

obyvatel (viz metodika). Během sledovaného období došlo ke zvýšení směrodatné odchylky na více než dvojnásobek hodnoty z roku 1994, což indikuje značný nárůst rozdílů v podnikatelské aktivitě mezi regiony. Variační koeficient se zvýšil jen nepatrně, což je však z části dáno celkovým růstem počtu fyzických osob podnikatelů registrovaných k DPH na národní úrovni. Hodnota variačního koeficientu nicméně dokládá, že regionální variabilita v podnikatelské aktivitě na úrovni mikroregionů není ani poloviční ve srovnání s registrovanou mírou nezaměstnanosti. Tato skutečnost ukazuje na podstatně menší regionální rozdíly z hlediska míry podnikatelské aktivity.

Zajímavým zjištěním je významně vyšší variabilita ve skupině metropolitních regionů oproti nemetropolitním regionům, přičemž tato vyšší variabilita není způsobena dominancí Prahy, která podle míry podnikatelské aktivity jen mírně převyšuje většinu ostatních metropolitních regionů. Stejnou míru podnikatelské aktivity jako Praha však vykazuje také Královéhradecký metropolitní region. Výše uvedený rozdíl ve variabilitě mezi metropolitními a nemetropolitními regiony je způsoben velmi nízkou mírou podnikatelské aktivity v Severočeském a Ostravském metropolitním areálu. V těchto metropolitních regionech připadá na 1000 obyvatel zhruba poloviční počet fyzických osob – podnikatelů (necelých 20) registrovaných k platbě DPH ve srovnání s Prahou a Královéhradeckým regionem (38). Tak nízkých hodnot jako tyto dva strukturálně postižené regiony nedosahují ani nemetropolitní regiony.

V případě míry nezaměstnanosti byly identifikovány tři základní fáze vývoje regionální diferenciace v ČR. Porovnáme-li korelační koeficienty vyjadřující beta-konvergenci/divergenci z tabulky 6 s indikátory míry variability v tabulce 5, můžeme posoudit, zdali lze tyto fáze identifikovat také v případě vývoje regionální diferenciace v podnikatelské aktivitě. První fáze od roku 1990 do roku 1995 je zde zachycena pouze dvěma, resp. třemi roky, nicméně je patrné,

Tabulka 6. Beta-konvergence/divergence na úrovni mikroregionů ČR – podnikatelská aktivita

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Mikroregiony celkem	0,686	0,651	0,685	0,585	0,587	0,352
Metropolitní regiony	0,850	0,754	0,769	0,297	0,560	0,648
Nemetropolitní regiony	0,610	0,590	0,651	0,590	0,648	0,354
Pokračování						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Mikroregiony celkem	0,468	0,180	0,229	0,241	0,358	-0,143
Metropolitní regiony	0,660	0,120	0,292	0,070	0,535	-0,085
Nemetropolitní regiony	0,471	0,239	0,246	0,342	0,314	-0,161

Zdroj: vlastní výpočty autorů na základě interních materiálů Ministerstva financí ČR.

Poznámka: Kurzivou je zvýrazněna statisticky významná (95 %) korelace.

že v případě podnikatelské aktivity registrujeme divergentní trend vývoje regionální diferenciace hned od zavedení DPH v roce 1993. Výsledky prezentované v tabulkách 5 a 6 ukazují, že divergentní fáze regionální diferenciace započatá v roce 1994 pokračuje bez přestání až do roku 2000. Konec divergentní fáze vývoje regionální diferenciace se tedy plně shoduje s koncem divergentního trendu v případě míry nezaměstnanosti. Od roku 2001 sice dochází k dalšímu mírnému růstu směrodatné odchylky i variačního koeficientu, nicméně meziroční změny jsou od tohoto roku podstatně nižší. V roce 2005 se hodnota variačního koeficientu dokonce snížila. Ačkoliv po roce 2001 nedochází k poklesu hodnot směrodatné odchylky, jako je tomu v případě míry nezaměstnanosti, lze konstatovat, že také v případě podnikatelské aktivity nastává po roce 2000 stagnační fáze procesu regionální diferenciace. Tuto skutečnost potvrzuje mimo jiné konec beta-divergence v roce 2000 (viz tabulku 6).

Rozdílem v průběhu vývoje procesu regionální diferenciace v případě podnikatelské aktivity je tedy absence první fáze nejasného vývoje, která byla v případě míry nezaměstnanosti identifikována mezi lety 1990 a 1995. Otázkou však je, zdali tato první fáze v případě míry nezaměstnanosti představuje skutečnou fázi vývoje regionálních rozdílů v ČR nebo pouze dílčí trend týkající se jen vývoje regionální diferenciace z hlediska míry nezaměstnanosti. Vzhledem ke specifickým důvodům „umělého“ udržování velmi nízké míry nezaměstnanosti v první polovině 90. let minulého století se lze přiklánět spíše ke druhé variantě. V takovém případě pak můžeme předpokládat divergentní regionální rozvoj v průběhu

Tabulka 7. Vývoj variability výnosu daně z příjmu fyzických osob podnikatelů na obyvatele

		Vývoj variability				Beta-konvergence/ divergence		
		2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Mikroregiony celkem	SO	1 588	1 470	1 474	1 604	-0,187	-0,315	-0,197
	Vk	74	68	63	62			
Metropolitní regiony	SO	2028	1862	1866	2048	-0,376	-0,469	-0,075
	Vk	69,7	64,5	60,6	60,9			
Metropolitní regiony bez Prahy	SO	436	417	476	516	-0,353	-0,057	-0,331
	Vk	26,1	23,9	24,5	24,4			
Nemetropolitní regiony	SO	335	363	346	396	-0,149	-0,435	-0,245
	Vk	23,0	23,8	20,3	20,6			

Zdroj: Vlastní výpočty autorů na základě interních materiálů Ministerstva financí ČR.

Poznámka: Ve sloupcích beta-konvergence/divergence jsou prezentovány hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu. Kurzivou je zvýrazněna statisticky významná (95 %) korelace.

celých 90. let minulého století. Zhruba od roku 2001 však dochází ke stagnaci, během níž se vzniklé rozdíly již usazují, případně jen velmi mírně prohlubují.

Otázkou stále zůstává, zda dochází v posledních letech k nástupu konvergentního trendu regionálního vývoje. Výsledky v případě podnikatelské aktivity tomu příliš nenasvědčují. V případě nemetropolitních areálů a metropolitních areálů bez Prahy je sice patrný minimální pokles hodnot směrodatné odchylky, nicméně na úrovni souboru všech regionů k poklesu nedochází. V případě skupiny všech metropolitních regionů se dokonce směrodatná odchylka v roce 2005 podstatně zvýšila. Tyto dílčí odlišnosti ukazují na zvyšování rozdílů mezi Prahou a ostatními metropolitními regiony. Vzhledem k tomu, že nás zajímá především současná tendence vývoje regionální diferenciace, budeme ještě analyzovat vývoj regionální variability na mikroregionální úrovni z hlediska výnosů daně fyzických osob podnikatelů. Omezená dostupnost dat nám umožňuje prozkoumat pouze současné stagnační období. To je však právě pro tento účel postačující. Pokusíme se tedy zjistit, zda již lze identifikovat počínající konvergentní fázi regionálního vývoje.

Výsledky prezentované v tabulce 7, s výjimkou skupiny metropolitních regionů bez Prahy, naznačují, že lze identifikovat podstatné snížení variability mezi roky 2003 a 2004. Signifikantní negativní korelace mezi indexem změny daňových výnosů na obyvatele v roce 2004 a úrovní daňových výnosů na obyvatele v roce 2003 ukazuje na beta-konvergenci v roce 2004. K té však došlo především

ve skupině nemetropolitních regionů. Vzhledem k výraznému růstu daňových výnosů v roce 2005⁶ se podstatně zvýšila hodnota směrodatné odchylky, nicméně minimální změna variačního koeficientu v tomto kontextu ukazuje, že nedošlo k podstatnější změně ve vývoji variability mezi regiony. Také korelační koeficienty neindikují žádné významné trendy ve vývoji regionálních rozdílů. Výsledky za výnos daně z příjmu fyzických osob podnikatelů tedy nepodporují hypotézu o počátku konvergentního trendu regionálního rozvoje. Spíše ukazují na pokračování stagnační fáze vývoje regionálních rozdílů, jež byla identifikována prostřednictvím výsledků za nezaměstnanost a podnikatelskou aktivitu.

5. Závěr

Hlavním cílem článku bylo v souladu s výše formulovanými hypotézami identifikovat vývojové fáze procesu regionální diferenciaci v České republice po roce 1989 a zjistit, jestli v současnosti dochází ke změně v trendu vývoje této diferenciaci. Analýza vývoje regionálních rozdílů byla provedena prostřednictvím indikátorů HDP, míry nezaměstnanosti, podnikatelské aktivity a výnosů daně z příjmu fyzických osob podnikatelů. Indikátory byly vybrány s ohledem na jejich dostupnost, cílem však bylo vybrat syntetické indikátory s relativně komplexnější vypovídací schopností.

Získané výsledky plně prokazují první hypotézu, že v průběhu 90. let minulého století došlo k zásadnímu prohloubení regionálních rozdílů na obou základních řádovostních úrovních, tj. jak na úrovni mezoregionální (krajské), tak i na úrovni mikroregionální, a to v důsledku principiálních změn ve společnosti i v ekonomice, ke kterým došlo během transformačního období, i jako reakce na umělou nivelizační politiku v období komunizmu. K dynamickým změnám regionální diferenciaci docházelo zejména ve druhé polovině 90. let, kdy byla identifikována silná divergentní fáze regionálního rozvoje v ČR. V tomto období docházelo jak ke zvyšování variability mezi regiony, tak k tzv. beta-divergenci (v případě nezaměstnanosti to znamená situaci, kdy nejvyšší nárůst nezaměstnanosti zaznamenávají regiony s nejvyšší mírou nezaměstnanosti na počátku daného období).

Druhá hypotéza, předpokládající ukončení divergentní fáze regionálního rozvoje na přelomu století a od té doby víceméně stabilní úroveň regionálních rozdílů, byla rovněž potvrzena. Ačkoliv se po roce 2000 míra variability mezi regiony dále mírně zvýšila, nejedná se v tomto období již o kontinuální růst variability. Navíc dynamika změn variability se výrazně snížila. Po roce 2000 již nebyla nalezena beta-divergence.

⁶ Nejvyšší výnosy daně z příjmu fyzických osob podnikatelů na obyvatele bylo v roce 2005 dosaženo v Pražském metropolitním areálu (6572 Kč), dále pak v okresech Mladá Boleslav (3167 Kč), České Budějovice (3082 Kč), Písek (2854 Kč) a Nymburk (2788 Kč). Nejnižší výnosy byly zaznamenány v okresech Jeseník (1089 Kč), Třebíč (1310 Kč), Znojmo (1345 Kč), Rychnov nad Kněžnou (1373 Kč) a Bruntál (1386 Kč).

Pokud jde o třetí hypotézu, předpokládající, že po ukončení divergentní fáze regionální diferenciacce dochází k posilování dominance Prahy a zvyšování rozdílů mezi metropolitními a nemetropolitními regiony, výsledky jsou nejednoznačné. Tato nejednoznačnost je dána zejména mimořádně heterogenním souborem metropolitních regionů. Zejména strukturálně postižené regiony (Severočeský a Ostravský metropolitní region), které silně ztrácejí ve všech hodnocených charakteristikách, díky své velikosti významně ovlivňují průměrnou hodnotu metropolitních regionů. Je zřejmé, že pokud by tyto specifické metropolitní regiony byly ze sledování vypuštěny, rozdíly mezi metropolitními a nemetropolitními regiony by byly ještě výraznější. Praha sice dominuje souboru sledovaných regionů ve všech charakteristikách, nicméně posilování této dominance bylo patrné pouze v případě HDP na obyvatele. V ostatních charakteristikách nebylo zvyšování dominance Prahy identifikováno.

Celkově lze tedy období po roce 2000 hodnotit z hlediska vývoje regionálních rozdílů jako stagnační, resp. jako období, kdy již dochází jen k mírné oscilaci velikosti regionálních disparit kolem již dosažené hladiny. V tomto období tedy dochází k relativní stabilizaci nové regionální struktury ČR ve změněných podmínkách, pravděpodobně v důsledku skutečnosti, že se již hlavní aktéři regionálního rozvoje (ať již ze soukromého nebo veřejného sektoru) naučili „operovat“ v nových ekonomických podmínkách a v nově vytvořeném institucionálním a politickém rámci.

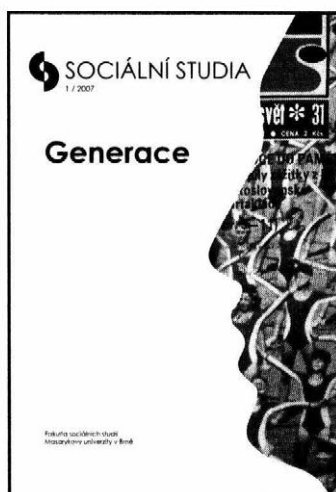
JIRÍ BLAŽEK je docentem na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze, kde přednáší problematiku regionálního rozvoje a regionální politiky. Je autorem desítek odborných publikací a spoluautorem jedné monografie.

PAVEL CSANK je odborným asistentem na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze, kde se věnuje především problematice regionálního rozvoje se zaměřením na finanční geografii.

Literatura

- Bachtler, J., R. Downes, G. Gorzelak (ed.). 2000. *Transition, Cohesion and Regional Policy in Central and Eastern Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Barro, R., X. Sala-i-Martin. 1995. *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill.
- Blažek, J. 1996. „Meziregionální rozdíly v České republice v transformačním období.“ *Geografie – Sborník ČGS* (4): 265–277.
- Blažek, J. 2001. „Velké firmy a subjekty progresivního terciéru jako aktéři regionálního rozvoje.“ Pp. 227–249 in M. Hampl (ed.). *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Blažek, J. 2003. „Forthcoming accession: an outline of impacts in the sphere of regional development and regional policy in the Czech Republic.“ *European Spatial Research and Policy* 10 (1): 27–47.

- Blažek, J. 2002. „Local government finances in the Czech Republic as a framework for local development: 12 years of trial and error approach.“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 37 (2): 157–173.
- Blažek, J., D. Uhlíř. 2002. *Teorie regionálního rozvoje – nástin, kritika, klasifikace*. Praha: Karolinum.
- Csank, P. 2003. *Finanční trh a regionální rozvoj: principy omezující pohyb kapitálu v prostoru*. Magisterská práce. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Čermák, Z. 2001. „Vývoj migrační mobility v 90. letech v ČR.“ Pp. 87–98 in M. Hampl (ed.). *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Dostál, P., M. Hampl. 2002. „Regional Development in the Czech Republic: specific and general tendencies.“ Pp. 129–149 in R. Domanski (ed.). *Cities and Regions in Enlarging European Union*. Warszawa: Polish Academy of Sciences.
- Evropská komise. 2004. *Nové partnerství pro soudržnost – konvergenci, konkurenceschopnost, spolupráci*. Třetí zpráva o ekonomické a sociální soudržnosti. Brusel: Evropská komise.
- Hampl, M. 1998. *Realita, společnost, a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Hampl, M. (ed.). 2001. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Hampl, M. 2007. „Regionální diferenciaci současného socioekonomického vývoje v ČR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 889–910.
- Hirschman, A. O. 1958. *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Hůlka, J. 2006. *Tendence regionálního vývoje v průběhu hospodářského cyklu na příkladu vybraných států EU*. Magisterská práce. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Jonáš, J. 2000. *Světová ekonomika na přelomu tisíciletí*. Praha: Management Press.
- Macešková, M. 2007. „Regionální dimenze fiskální politiky na příkladě veřejných investičních výdajů v Česku.“ *Geografie – Sborník ČGS* 112 (1): 17–32.
- Mlčoch, L. 1997. *Zastřená vize ekonomické transformace*. Praha: Karolinum.
- Molle, W. 1997. *The Economics of European Integration (Theory, Practice, Policy)*. Aldershot: Ashgate. (3. vydání)
- Myrdal, G. 1957. *Economic Theory and Under-developed Regions*. London: Gerald Duckwords.
- Novotný, J. 2006. „Negativní vlivy společensko-ekonomických nerovností a mechanismy jejich regulace.“ *Ekonomický časopis* 54 (7): 709–724.
- Pavlínek, P. 2004. „Regional development implications of FDI in Central Europe.“ *European Urban and Regional Studies* 11 (1): 47–70.
- Tomeš, J. 2001. „Současné tendence vývoje regionální diferenciaci ekonomiky v Evropě.“ 169–189 in M. Hampl (ed.). *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.

SOCIÁLNÍ STUDIA 1/2007

Monotematické dvojčíslo „Generace“

Generační konflikt je reakcí na výzvy, které před nás staví některé významné sociální a kulturní změny posledních desetiletí. Stárnutí populace a krize sociálního státu, technologická gramotnost jako jedna z podmínek sociální a kulturní inkluze, proměny vzorců rodinného života, zmasovění vyššího vzdělávání, segmentace pracovního trhu, rozrůznění životních stylů a kulturního vkusu, proměny vzorců spotřeby atd.: všechny tyto posuny vyvolávají, mimo jiné, s novou naléhavostí otázku o povaze mezigeneračních rozdílů a vztahů. V našem prostředí je navíc generační otázka zvyrazněna politickou změnou roku 1989 a tedy zvýšenou generační citlivostí.

Další monotematická čísla pro tento rok: Evropeizace, Rasa: Idea a ideologie

Obsah:

GENERACE

Karl Mannheim • *Problém generací*

Michael Corsten • *Čas generací*

Bernard Giesen • *V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí*

Radim Marada • *Paměť, trauma, generace*

Marcel Mečiar • *Mezigenerační proměny sociálních identit obyvatel Hlučínska*

Dan Ryšavý • *První generace lokálních a regionálních politických lídrů*

Dana Sýkorová • *Senioři a význam generace*

ŽIVOTNÍ BĚH

Walter R. Heinz, Helga Krüger • *Životní běh: Inovace a úkoly sociálního výzkumu*

Jana Havlíková • *Věk v sociologické teorii: Perspektiva životního běhu*

Lucie Vidovičová, Eva Gregorová • *Věkové normy v sociologické perspektivě*

Marie Přidalová • *Mezi solidaritou a konfliktem: Zkušenost pečujících dcer a synů*

Michaela Pyšňáková • *Mainstreamová kultura mládeže*

Sociální studia jsou odborným časopisem vydávaným Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, navazují na stejnojmenný sborník. Zaměřují se na publikování výsledků sociologických, psychologických, politologických a kulturně antropologických výzkumů, které realizují jednotlivá vědecká nebo výzkumná pracoviště v České republice od počátků devadesátých let. Časopis Sociální studia vychází 4x ročně. Cena jednoho čísla je 75,- Kč + poštovné. Předplatné celého roku 250,- Kč + poštovné.

Adresa redakce: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Sociální studia, Joštova 10, Brno 602 00, e-mail: socstud@fss.muni.cz.